

TARİHTEN YANSIMALARLA BÜYÜK SELÇUKLU SERAMİKLERİNDE KADIN

Gönül ÖNEY**

ÖZET

İran'dan Anadolu'ya uzanan Selçuklu devletinde ün yapan hatunları bugüne kalan vakfiyeler, külliye ve türbeler ile tanımaktayız.. Bu hatunlar Selçuklu çağında kadının gücünü ve önemini vurgular. Selçuklu mimarisinde adını yaşatan kadının el sanatlarında, özellikle çini, seramik ve minyatür alanında canlandırılan tasvirlerde, erkek figürü kadar olamasa da yer aldığını izlemekteyiz

Makalemizde Moğol akınları sonucu çoğu yanıp kül olan minyatürlerin yerine, bize İran Selçuklu yaşantısını, geleneklerini, saray adetlerini, eğlencelerini, kıyafetlerini, modasını yansıtan lüster, minai ve sıraltı tekniğinde işlenmiş çini ve seramiklerinden seçmelerle kadın görüntüsünü yansıtmaktayız Taht, av, şölen, eğlence, raks, çalgı, aşk, sohbet konularını aksettiren sahnelerde, destanlardan, masallardan ilham alan anlatımlarda kadın sık sık karşımıza çıkar. İran'da daha çok kullanım seramiğinde yer alan kadın motifi Anadolu'da Konya Alaeddin, Beyşehir Kubad Abad, Antalya Aspendos ve Alanya saraylarında benzer özelliklerle karşımıza çıkmaktadır. Yüz tipi, başlık, kıyafet, kaftan deseni, mücevher, kompozisyon gibi detay kıyaslamalarıyla İran'dan Anadolu'ya uzanan kadın figürü geleneğini yansıtmaktayız.

Anahtar kelimeler: Selçukluda kadın, çinilerde kadın, seramiklerde kadın, Selçuklu saray çinileri

ABSTRACT

Outstanding Seljuk women are encountered in waqfiyyas, turbehs and kulliyas (building complexes) in Iran and Anatolia where the Seljuks reigned. These prominent women are either the wife, mother or daughter of the Sultan. All this emphasizes the importance and power of women in the Seljuk era. Alongside the presence of women in Seljuk architecture, similar presence is encountered in handicrafts, especially in tiling, ceramics and miniatures, even though to a lesser extent compared to men.

* Prof. Dr., İzmir-TÜRKİYE

* Bu makale "Anadolu Selçuklu Şehirleri ve Uygarlıkları Sempozyumu, 7-8 Ekim 2008 Bildiriler Kitabı'nda (Konya 2009, s.239-257) yayımlanmıştır.

Discarding miniatures which were greatly destroyed as a result of Mongolian raids, this paper will dwell on women figures on selected tiles and ceramics in luster, minai and underglaze techniques which reflect Iranian Seljuk traditions, palace life, attires and festivities. Women frequently appear in throne, hunting, banquet, festivity, dance and music scenes with reference to tales and heroic stories. The women figure which appear rather more in utility ceramics in Iran re-appear in Anatolia on examples from Konya Alaeddin, Beyşehir Kubad Abad, Antalya Aspendos and Alanya palaces with similar details. This paper aims at presenting the woman figure from Iran to Anatolia comparing facial appearances, headgears, attire and caftan designs, jewellery and composition.

Keywords: Woman figures in Seljuk art; Woman on tiles; Woman on ceramics; Seljuk Palace tiles

İran'dan Anadolu'ya uzanan Büyük Selçuklu Devletinde ün yapmış hatunları, vakfiyeleri, şifahaneleri, külliyeleleri ile tanımaktayız. Kayseri'de Gevher Nesibe Hatun, Mah-Peri Hatun (Huand Hatun), Seyitgazi'de Ümmühan Hatun, Konya'da Gömeç Hatun, Niğde'de Hüdavend Hatun Türbeleri'yle ölümsüzleştirilen Selçuklu hatunları, Sultanların zevcesi, annesi veya kızıdır¹. Bu yapılar Selçuklu çağında kadının gücünü ve önemini vurgular. Selçuklu aile hayatı, adetleri, yaşantısı, kadının ailedeki yeri ve töreler konusunda bizi aydınlatmakta öncü olan Osman Turan, Mehmet Altan Köymen, Faruk Süren, Bahaddin Ögel gibi tarihçilerimizin yayınları, Selçuklu vakanüvisti İbni Bibi'nin çevirileri, Jean Paul Roux, Claude Cahen gibi batılı araştırmacıların ve Cemal Kafadar'ın çalışmaları bize ışık tutmuştu².

2008 yılına ait 2. baskısı elime geçen Sevim Can'ın *Selçuklu Döneminde Kadın* (1040-1308) konulu kitabı, Selçuklu kadını, hukuki, siyasi, askeri, idari, sosyal,

¹ H. Önkal, *Selçuklu-Osmanlı Hatunları ve Türbeleri*, Ankara, 1999, s. 19, 20, 24, 25, 28.

² O. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara, 1958; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1971; O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul, 1993; M.A. Köymen, "Alparslan Zamanı Türk Giyim Kuşamı", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 3, Ankara, 1971, s.51-89; M. A. Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara, 1989; B. Ögel, *Türk Kültürü Tarihine Giriş*, C.5, Ankara, 1978; İbni Bibi, *Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi*, Çev. M. Nuri Genç Osman, Notlar, N. Uzluç, Ankara, 1941; F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları*, İstanbul, 1992; J. P. Roux, "Orta Çağda Türk Kadını-Türk Kadını Hakkında Orta Çağ Bilgileri", Çev. G. Yılmaz, *Erdem*, C.6, S. 18, Eylül 1990, s.693-724; C. Cahen, *Osmanlıdan Önce Anadolu'da Türkler*, Çev. Y. Moran, İstanbul, 1994; C. Kafadar, "Tanzimattan Önce Selçuk ve Osmanlı Toplumunda Kadınlar", *Çağlar Boyu Anadolu'da Kadın*, T. C. Kültür Bakanlığı Anıtlar Müzeler Genel Müdürlüğü Sergi Kataloğu, İstanbul, 1993, s. 192,196-204, 222, 257-257 de kısaca Selçuklu kadınlarından bahsetmektedir.

Tarihten Yansımalarla Büyük Selçuklu Seramiklerinde Kadın

iktisadi, kültür, sanat ve dini hayatta araştıran özlü bir çalışma olarak dikkatimi çekti³. Kitabı okurken Selçuklu kadını dönemin el sanatları ve mimarisindeki betimlemeleriyle hatırladım. Selçuklularda kadın, taht, şölen, av, eğlence, raks, çalgı, aşk, sohbet konularını aksettiren çeşitli sahnelerde, destanlardan, masallardan, şiirlerden ilham alan tasvirlerde sık sık karşımıza çıkar. Bu geniş malzeme sunumunda araştırmamı kadınla ilgili en güzel ve özlü resimleri veren çini ve seramik alanından seçmelerle sunacağım. Amerika, Avrupa, Japonya ve çeşitli Arap ülkelerinin müzelerinde, özel koleksiyonlarında yer alan İran'da Rey, Keşan, Save, Gurgan şehirlerinde üretilmiş 12.-13. yüzyıl Büyük Selçuklu dönemi seramikleri giderek artan baskılı lüks kataloglarda bilimsel yayınlarla tanıtılmakta. Bu kısa araştırmamda tarihin yansımalarını özellikle Esin Atıl'ın yayınladığı, Washington D.C. Freer Gallery of Art'dan örneklerle sunmaktayım⁴.

İran'da soylu ve zenginlerin köşklerinde, sultanların saraylarında kullanılan minai, lüster veya sıraltı tekniğinde işlenmiş lüks seramiklerde canlandırılmış kadınlar, Anadolu'da Selçuklu saraylarında duvar çinilerini süsler ve en güzel örneklerini Kubadabad Sarayı'nda verir. 1964 yılında Prof. Dr. K. Otto-Dorn'un başlattığı, Beyşehir Gölü kıyısında yer alan, Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubad'ın yazlık sarayı Kubadabad'ın kazısı, halen Prof. Dr. Rüçhan Arık tarafından sürdürülmekte ve her yıl yeni sürprizler sunmaktadır⁵. Rüçhan Arık'ın çeşitli makaleleri ve kitapları ile tanıdığımız Kubadabad çinilerindeki kadınlar, sanki İran'daki seramiklerden sarayın duvar çinilerine atlamış gibidir⁶. Kubadabad çinilerinden ancak birkaç seçme yaparak araştırmamızı İran seramiklerine yoğunlaştıracağız.

Seramiklere yansıyan Selçuklu kadını İslam dünyasında yeni bir anlayışın ürünüdür. Büyük Selçuklu dönemi, Orta Asya kökenli gelenek, görenek, örf ve adetleri kapsayan Türk töresi ile İslam hukuk ve töre kurallarının birlikte uygulandığı bir geçiş

³ S. Can, **Terken Hatun'dan Valide Sultan'a Selçuklular Döneminde Kadın (1040-1308)**, 2. Baskı, İstanbul, 2008.

⁴ E. Atıl, **Ceramics From The World of Islam**, Washington, 1973.

⁵ K. Otto-Dorn, "Bericht Über die Grabung in Kobadabad 1966", **Archäologischer Anzeiger**, Heft 4, 1969, s. 438-506; K. Otto-Dorn-M. Önder, "Kubadabad Kazıları 1965 Yılı Ön Raporu", **Türk Arkeoloji Dergisi**, XVI, s. 438-506; G. Öney, "Kubadabad Ceramics", **The Art of Iran and Anatolia From 11th to the 13th Centuries A. D. Collagies on Art and Archaeology in Asia**, No: 4, London 1974, s.68-84; R. Arık, **Kubadabad Selçuklu Saray Çinileri**, İstanbul, 2000; R. Arık, "Selçuklu Saraylarında Çini", **Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı**, Editör: Gönül Öney, İstanbul, 2007, s. 73-104; R. Arık-O. Arık, **Anadolu Toprağının Hazinesi Çini, Selçuklu ve Beylikler Çağı Çinileri**, İstanbul, 2007.

⁶ G. Öney, "Büyük Selçuklu Seramik Sanatında Resim Programı ve Gelişen Figür Üslubu", **Sanat Tarihi Dergisi**, **Aydoğan Demir'e Armağan**, S.13/1, Nisan 2004, s. 61-82; K. Otto-Dorn, "Die Menschliche Figurandarrstellung auf den Fliesen von Kobadabad", **Forschungen zur Kunts Asiens In Memorian Kurt Erdmann**, İstanbul, 1970, s.11-139; M. Önder, "Kubad-Abad Sarayları Kazılarında Yeni Bulunan Resimli Dört Çini", **Sanat Tarihi Yıllığı**, II, İstanbul, 1966-68, İstanbul, 1968, s.116-121.

dönemidir. Bu ikilemi başı örtülü birkaç kadın tasviri dışında pek hissetmeyiz. Geriye dönüp baktığımızda, 8. yüzyılda İlk İslam devleti Emevilerden bugüne kadar kalan kadın tasvirlerini, Selçuklularda olduğu gibi, yine Halife saraylarını süsleyen fresklerde ve alçılarda buluruz. Örneğin, bugün Kudüs'te Rockefeller Müzesi'nde bulunan Halife II. Velid'in Hırbet-el Mefcır Sarayı'na ait alçıdan çeşitli hayvan, erkek, bitki tasvirleri arasında dizi dizi kadın heykelleri buluruz (Foto.1a,b). Bozuk proporsiyonlarla, Roma heykellerine özenen yarı çıplak kadınlar, patlak gözleri, kıvrıkcık saçları, kemerli burunlarıyla Mezopotamya kültürlerinden tanıdığımız heykellerin acemi kopyaları gibidir⁷. Şarap ve eğlence düşkünlüğü ile tanınan Halife II. Velid'in çölde yer alan sarayını süsleyen kadın heykelleri, sadece hamam ve eğlence âlemi ile ilgilidir. Yarı çıplak kadınlar, iri göğüsleri, açık göbekleriyle İslam töresi ve dini taassupla bağdaşmazlar.

9. yüzyılda Abbasi halifesi Mutasım'ın (833-842) cengaverlikleriyle ünlü Oğuz boylarından getirttiği Türk askerleri için Bağdat'ın dışında Dicle boyunca kurduğu Samarra kentinde yer alan Cevsak-ül Hakani Sarayı'nın duvarlarını süsleyen fresklerde, kadını sadece rakkase olarak görürüz. Uzun siyah saçları, iri gözleri ile Orta Asya güzellerine benzeyen bu kadınlar, yine sadece halifenin eğlence dünyası ile ilgilidir⁸ (Foto. 2).

İran'da Büyük Selçuklu kadın tasvirlerinde kadının statüsü değişir ve Orta Asya'ya kadar uzanan daha önceki Türk devletlerinin izinde şekillenir. İlk Türk devleti Hunlardan başlayarak Göktürklerde, Uygurlarda ve ilk Müslüman Türk devleti Karahanlılarda kadının toplum içinde yüksek bir mevki vardı⁹. Bu gelenek 12.-13. yüzyıllarda Selçuklularda da sürdürülür, kadınlar erkeklerle birlikte ava, seferlere, savaşlara, dini, siyasi, iktisadi faaliyetlere katılırlardı. Türk kadınının konumu İslamiyet öncesi Arap kadınından daha üstündü. Hatun kelimesi, Türk devletlerinde hakanın (kağanın) ilk eşi için kullanılmaktaydı ve hatun hükümdarla birlikte tahta çıkıp yönetimde söz sahibi olabiliyordu. Bunun kökü Göktürlere kadar uzanıyor, çıkan emirnamelerde hatunun da mührü gerekiyordu¹⁰. Selçuklu kadınları çeşitli devlet işlerinde etkili olmakta ve emirlerinde şahsi hizmetlerini gören hizmetliler bulunmaktaydı. 11. yüzyıl Türk kaynağı Kutatgu Bilig'e göre Uygurlar'dan başlayarak Selçuklulara kadar uzanan Terken unvanı hem hükümdar, hem de hatunlar için kullanılmaktaydı¹¹. En kıdemli unvanı alan Terken hatunlar, eşlerinin veya oğullarının

⁷ Genel bilgi için bkz. K.A.C. Creswell, **Early Muslim Architecture, Umayyads**, A.D. 622-750, 1. Vol. Oxford, 1969; G. Öney, "Emevi Sarayında İslam Sanatının İlk ve Son Çıplak Heykelleri", **P Dergisi**, Sanat, Kültür, Antika, S. 18, Yaz. 2000, İstanbul, s.60- 67.

⁸ Freskler için genel olarak bkz. E. Hertzfeld- F. Sarre, **Die Ausgrabungen von Samarra III, Die Malerien von Samarra**, Berlin 1927.

⁹ S. Can, a.g.e., s.29-70, 75.

¹⁰ S. Can, a.g.e., s. 71, 243.

¹¹ S. Can, a.g.e., s. 245-246.

Tarihten Yansımalarla Büyük Selçuklu Seramiklerinde Kadın

yokluğunda naibe olabiliyordu. Hükümdarın kız çocuklarına da çok itibar ediliyor ve Melike unvanı veriliyordu. Evlendiklerinde “Melike Hatun” olarak anılıyorlardı.

Büyük Selçuklu seramik sanatında canlandırılan hükümdar ve taht sahnelerinde “Terken” unvanını akla getiren birçok örnek vardır. Washington D. C. Freer Gallery of Art’da yer alan, şeffaf firuze sır altına boyanmış, 13. yüzyıl başında Keşan’da yapılmış iki benzer tabaktan birisinde bağdaş kurarak oturan sultan, diğerinde hatun canlandırılmıştır¹². Tahtın etrafında doğayı simgeleyen çiçekli birer dal görünür (Foto. 3a-b). Her iki figürde de Orta Asya kökenli yuvarlak yüz tipi, çekik gözler, uzun saçlar, başta İran’da Sasani Hükümdarlarının kanatlı taçlarından esinlenen kanatlı taçlar, asaleti ve semavi parlaklığı simgeleyen hâle, erkekte sakal, bıyık dikkati çeker. Hatunun yanak ve çenesindeki benler, devrin modasını yansıtır. Kaftanları, Orta Asya’da ortaya çıkan giyim tarzının uzantısıdır. Çin ipeklileri gibi, çintemani desenli kaftanlarının kolunda, kişinin toplum içindeki mevkiini belirten tirazlar, erkeğin elinde asalet sembolü mendil vardır. Uzak Doğu sanatında uğur getirdiğine inanılan Barok bir inci simgeleyen çintemani deseni Selçuklu kaftanlarında çok yaygındır. Çin ipekleri, deve kervanlarıyla İran ve Anadolu’ya ulaşmaktaydı. Şebnem Akalın’ın Selçuklu çintemani desenli kaftanları için etraflı bir yayını vardır¹³. Hatunun kaftanı, önde V şeklinde açıklık meydana getiren kruvaze tarzıdır. Sultan ve hatunun arkasında, zengin desenli kaftanlarıyla Orta Asya tipi başlıklı, başları hâleli hizmetkarlar yer alır. Hatunun arkasındaki, kişiler o devirde moda olan, yanaklarındaki keçi kılından zülüfleriyle kadın olmalıdır.

Daha büyük ve sultana eş konumda canlandırılan hatun figürü, sanki saraydaki hâkimiyetini ve gücünü simgeler gibidir ve bir terken hatun olduğunu düşündürür. Örneğin Tuğrul Bey’in eşi Altunca Hatun, sultanın kararlarında etkili olmuş, onun adına savaşmış bir terken hatundur¹⁴. Melikşah’ın karısı Karahan soyundan gelen Terken Hatun, çok itibar ve nüfus sahibiydi. Sarayda kendisine bağlı divanı, vezirleri, memurları, mali ve idari teşkilatı ile atlılardan oluşan 12.000 kişilik ordusu mevcuttu. Hukuki belge çıkarma, emir verme yetkisi vardı¹⁵.

Washington D.C. Freer Gallery of Art’da yer alan lüster tekniğinde bezenmiş sırıçi mavi ile renklendirilmiş bir sürahi üzerinde canlandırılan saray soylularının sohbet veya istişare sahnesinde, üçlü kadın ve erkek figürleri eşit konumda yan yana bağdaş kurarak oturur durumda canlandırılmıştır¹⁶ (Foto. 4a-b). Orta Asya yüz tipine uygun

¹² E. Atıl, a.g.e., s.118 Foto 52, s. 120 Foto 53.

¹³ Ş. Akalın, “Lüster Tekniğinde Bir Selçuklu Çinisi Hakkında İkonografik Çalışma. Çintemani Desenli Kaftanlar”, **Palmet II**, Sadberk Hanım Müzesi Yıllığı, İstanbul, 1998, s.123-166.

¹⁴ M. A. Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamanı**, İstanbul, 1976, s. 68, 70, 72; M. A. Köymen, “Devlet Kurtaran Örnek Bir Türk Kadını Altuncan Hatun”, **Milli Kültür**, Ankara, Ocak 1977, s. 44-45.

¹⁵ S. Can, a.g.e., s. 66; İ. Kafesoğlu, **Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu**, İstanbul, 1974, s. 126-193.

¹⁶ E. Atıl, a.g.e., s.105 Res. 46a-b.

şişman yanaklı, çekik gözlü, uzun saçları örgüler halinde bele kadar inen figürlerin, palmet veya şal desenli kaftanları dikkati çeker. Erkeklerin takke gibi başlıkları yerine kadınların başını çevreleyen bandın ortasında “diadem” ile süslendiği görülür. Kadınların iri halkalı sarkık küpeleri seçilir. Prof. Dr. Nurhan Atasoy, Selçuklu kıyafetlerini konu alan özlü makalesinde, Prof. Dr. Özden Süslü de aynı konuyu işleyen kitabında ayrıntılı şekilde kaftan, kemer, şalvar, çizme, başlık ve bunun gibi özelliklerini incelemişlerdir¹⁷. Mehmet Önder ise Kubadabad çinilerinde başlık tiplerini tanıtmıştır¹⁸. Figürlerin Selçuk tarzı iri palmet yapraklarla bezeli kaftanları, yerel yapım olduklarına işaret eder. Ortaçağ İslam dünyasında özellikle Anadolu’da Türkmen erkekleri tarafından ticari ve dini amaçlarla kurulan, kendine özgü gelenekleri olan Ahi teşkilatının Bacıyan-ı Rum adını alan kadınlar kolunun ürettiği giysiler, kumaşlar, kilimler, halılar, çok makbuldü ve ihraç edilmekteydi¹⁹. Bacıyan-ı Rum kadınları askeri, sosyal ve kültürel faaliyetlerde de bulunuyordu.

Oxford Ashmolean Müzesi’nde bulunan, Keşan kentinde, lüster tekniğinde üretilmiş tabakta, balıklı havuz ya da göl kenarında bağdaş kurarak oturup sohbet eden bir erkek ve beş kadın figürü görürüz. Yuvarlak yüzlü, çekik gözlü kadınların kollarındaki tirazlar, başlarındaki hâleler, hepsi aynı şekilde desenlendirilmiş kaftanlar saray soyluları olduklarını belirtir²⁰ (Foto.5). Solda yer alan erkek figürünü basit başlığından ve omuzlarında biten saçlardan ayırt edebiliyoruz. Kadınların saçları uzun örgüler halinde omuzlarından sarmakta ve başlar, ortasına badem şeklinde kıymetli taş (diadem) oturtulan inci dizili bir bantla süslenmiştir. Diadem şeklinde baş süsü Orta Asya’dan kesintisiz olarak Anadolu Selçuklularına kadar devam eder. Bazı kadınların kulağında uzun sarkık küpe veya Selçuklu’da moda olan yanağa doğru uzanan keçi kılından zülüfler vardır²¹. Bu seramikteki kadınlar sultanın cariyeleri olabilir. Selçuklu harem, Osmanlı harem kadar kudretli ve ihtişamlı idi²². Haremdeki cariyeler, çoğunlukla savaşlarda ele geçirilen esirlerden oluşuyordu. Evlilik yoluyla gelen hatunlar da beraberlerinde cariyeler, köleler getiriyordu ve bunlar sarayda eğitiliyordu. Haremde hükümdarın hatun unvanlı karısı, diğer nikâhlı hanımları, kız çocukları ve küçük

¹⁷ N. Atasoy, “Selçuklu Kıyafetleri Üzerine Bir Deneme”, **Sanat Tarihi Yıllığı IV**, İstanbul, 1970-71, s.111-151; Ö. Süslü, **Tasvirlerle Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri**, Ankara, 1989.

¹⁸ M. Önder, “Selçuklu Devri Kadın Başlıkları”, **Türk Etnografya Dergisi XIII**, İstanbul, 1973, s.1-8; M. Z. Oral, “Selçuklularda Giyim Eşyası”, **Türk Etnografya Dergisi**, V, Ankara 1963, s. 14-20.

¹⁹ S. Can, a.g.e., s.126, 177, 178, 191, 196; M. Bayram, **Bacıyan-ı Rum Selçuklular Zamanında Genç Kızlar Teşkilatı**, Konya, 1987, s. 48, 49, 51, 53.

²⁰ G. Féhervari, **Islamic Pottery**, London, 1973, Pl. 46, No. 105, p.93.

²¹ Ö. Süslü, a.g.e., s.152.

²² S. Can, a.g.e., s. 132-133.

Tarihten Yansımalarla Büyük Selçuklu Seramiklerinde Kadın

oğlanları bulunurdu. Tarihçiler Tuğrul Bey'in Bağdat'ta yaptırdığı sarayın, şehrin ihtişamını arttırdığını belirtir²³.

Washington D.C. Freer Gallery of Art'da bulunan minai tekniğinde, Keşan'da üretilmiş, 12. yüzyıl sonu, 13. yüzyıl başına ait bir tabakta, biri kadın biri erkek iki saraylıyı, aşk veya müzik sahnesinde izliyoruz²⁴ (Foto. 6a-b). Sakallı, bıyıklı, uzun saçlı, başı börklü ve çemberi alevli bir hâle ile çevrili erkek, zarif el hareketleriyle hatuna lir çalmaktadır. Selçuklu çini ve ahşap işçiliğinden tanıdığımız kırmızı, mavi renkli geometrik desenli kaftanı, özenle dokunmuş değerli ipekten yapılmıştır. Hatunun başı, benzer tipte hâleli, mavi kurdeleli süslü, uzun saçları altın bantlı ve sorguçludur. Halkalar oluşturan altın küpeleri, kolunda altın tirazı, yakası kruvaze kapanan kırmızı-mavi desenli kaftanı önemli bir kişi olduğunu gösterir. Kaftanın deseninde, sekizgenler oluşturan geometrik ağ, bağdaş kurarak oturan figürlerle doldurulmuştur. Elindeki cam kadehle sultana içki sunar. Parmağında altın yüzük, elinde dövme ve kına vardır. M. A. Köymen, Selçuklu giyim kuşamını konu alan makalesinde, Selçuklu kadınlarının küpeleri, gerdanlıkları, bilezikleri, yüzükleri, sürdükleri kokular ve saç tuvaleti konusunda bilgi verir²⁵. Kadınlar yüzlerine pudra olarak üstüpeç, düzlük, gözlerine sürme, yanaklarına allık sürmekteydi. Bu tabakta görüldüğü gibi, Selçuklu saray yaşantısında müzik, dans, raks, şarap ile kadeh birbirinden ayrılmaz öğelerdi. Sarayda devamlı müzisyenler bulunurdu. İbni Bibi, müzik aleti olarak saz, cenk, rubab, ud, kopuz kullanıldığını belirtir ve saraydaki çeşitli müzikli eğlentileri anlatır²⁶.

Washington D.C. Freer Gallery of Art'da bulunan 13. yüzyılda Keşan'da üretildiği kabul edilen, altın yaldızlı, minai tabakta, hatun saray soylusuna ud çalmaktadır²⁷. Figürler, şişman yanakları, çekik gözleri, başta hâleleri, erkekte börk tipi, kadında ortası diademle süslü başlığı ve uzun sarkık küpesi, çenede beni, ud çalan zarif ellerinde yüzük ve kınası ile musiki ve aşk sahnesini canlandırırlar (Foto. 7). Her iki figürün de kollarında tiraz görülür ve kaftanları süsleyen kuşlu, sarmaşıklı, benekli zengin desenler, sarayda önemli kişiler olduklarını belirler. Hatunun kaftanı ve mücevheri, Sultan Melikşah'ın kızı Mah-Melek Hatun'a Abbasi Halifesi Muktedi ile evlenirken verilen zengin çeyizi akla getirir. Kaynaklar, 130 devenin, 74 katrın ipekleri, gümüş, altın, ziynet eşyasını ve mücevheratı sandıklarla taşıdığını, kervanın önünde altın eyerli 33 atın en önde de altınlarla süslenmiş bir beşiğin bulunduğunu yazar. İbni Bibi aynı şekilde, I. İzzettin Keykavus, Behram Şah'ın kızı Selçuk Hatun'la evlenirken,

²³ M. A. Köymen, "Alparslan.....", s.90, 125.

²⁴ E. Atıl, a.g.e, s.95 Foto. 41.

²⁵ M. A. Köymen, "Alparslan.....", s.51-89.

²⁶ İbni Bibi, a.g.e., s.88, 181, 194, 211, 267, 281, 408.

²⁷ E. Atıl, a.g.e., s.97 Foto.42.

Gönül Öney

çeyiz olarak mücevherli taşlar, amberli halhallar, kıymetli yüzük ve bilezikler, işlemeli elbiseler verildiğini nakleder²⁸.

Freer Gallery of Art'da sergilenen Rey kentinde üretilmiş, minai tekniğinde işlenmiş, 13. yüzyıl tabağında, İbni Bibi'nin anlattığı, saray eğlencelerinde, düğünlerde, av şölenlerinde çalgı çalan saray çalgıcıları canlandırılmıştır²⁹ (Foto. 8). Merkezde oturan bir kadın ve erkek saraylı, sağlı sollu tambur, lir, flüt çalan şarkı söyleyen üçer çalgıcı ile çevrilmiştir. Farklı desenli kaftanlı çalgıcıların altında ve üstünde, sıra halinde, saraya uğur getirdiğine inanılan, koruyucu dörder sfenks figürü canlandırılmıştır.

Yine Freer Gallery de bulunan minai desenli, 13. yüzyıl mürekkep hokkasının gövdesinde zil çalan, tempo tutan figür, başındaki diadem nedeniyle saraylı kadın olmalıdır³⁰ (Foto. 9). Burada da hokkanın boyun kısmında, sıra halinde sfenksler, sarayı koruyan, doğaüstü gücüne inanılan tılsımlı yaratıklardır.

Daha önce de açıklandığı gibi, Selçuklularda evlenirken zengin çeyiz vermek gelenektir. Melikelerin düğünleri ve çeyizleri, Selçuklu devletinin ihtişamını, devrin zenginliğini ve siyasi kudretini göstermek için ihtişamlı tutulurdu. Selçuklu sultanları, yabancı din ve soydan Hıristiyan, Rum ve Gürcü kadınlarla evlenerek, akrabalarının sarayda yaşamalarına imkân sağlamıştır. Örneğin, Alaaddin Keykubad'ın hanımı Alanya Kalesi'nin Rum hakiminin kızı Mahperi Hatun'dur. Aynı şekilde, siyasi nedenlerle melikelerin de Abbasi Halifesi, Karahanlı Hükümdarı gibi, komşu ülkelerin sultanları, şehzadeleri ile evlenmesi istenmiş ve onlara zengin çeyizler verilmiştir³¹.

Evlenirken erkek "mehir" denen, doğrudan kadına verilen bir para veya mal taahhüt ederdi. Örneğin, Tuğrul Bey, Abbasi Halifesi'nin kızı Seyide ile evlenirken 300.000 dinar altın iktâ arazileri ve 30 inci tanesinden gerdanlık verir³². Bu gelenek Selçuk edebiyatına da yansımıştır. Freer Gallery of Art'da konusunu Firdevsi'nin Şehnamesi'nden alan gelin alayı sahnesi görülür³³ (Foto. 10a-b). Kirmanşah Emiri Abu Nasr adına yaptırılmış, minai tekniğinde işlenmiş, 12. yüzyıl sonu 13. yüzyıl başına tarihlenen tabakta, Bahramgur'un Hintli gelini Sapinud'un, sürücüsü ve yarı çıplak Arap kölesiyle gelin gelmesi canlandırılmıştır. Tabağın çevresinde, bağdaş kurarak oturan zengin desenli kaftanlarıyla canlandırılan sekiz saray soylusu onu karşılar. Bu sahne gelin alayı törenine verilen önemi belirtir. Sultan Melikşah döneminde vezir

²⁸ İbni Bibi, a.g.e., s.72; S. Can, a.g.e., s.157.

²⁹ E. Atıl, a.g.e., s.117 Foto.51.

³⁰ E. Atıl, a.g.e., s.102 Foto.45.

³¹ S. Can, a.g.e., s.136.

³² O. Turan, Selçuklular Tarihi..., s.140; S. Can, a.g.e., s.154.

³³ E. Atıl, a.g.e., s. 90 Foto. 39.

Tarihten Yansımalarla Büyük Selçuklu Seramiklerinde Kadın

Nizamülmülk'ün hazırlattığı kanunnamede yer alan kadınlarla ilgili evlenme, boşanma, çeyiz, mehir maddeleri ile ilgili hükümler, eserlere yansımış oluyor³⁴.

Selçuklu kadının avda da erkekle birlikte avlandığını biliyoruz. Saray soylularının, sultanın avlanması önemli bir spor ve eğlencesi sayılıyordu. Av sonunda şölenler, ziyafetler verilirdi. Selçuklularda avlanmakla ilgili merasimler, törenler, toy adını alan şölenler aynı zamanda dini fonksiyonu da olan, ataları Oğuzlardan kalma bir gelenektir. Avda şahin,doğan, sungur gibi avcı kuşlarla geyik, karaca, tavşan, kaz, ördek, keklik, güvercin ve çeşitli başka av hayvanları avlanırdı. Avdan dönüş av etlerinden hazırlanmış büyük ziyafetlerle sona erer, içki, raks, musiki bu ziyafetleri tamamlardı. Tuğrul beyin av sonrası büyük ziyafetler verdiğini, Sultan Melikşah'ın, Alaaddin Keykubad'ın, I. II. ve III. Gıyaseddin Keyhusrev'in sürek avlarına düşkünlüğünü Osman Turan, Faruk Sümer gibi çeşitli tarihçilerimizin yayınlarından da öğrenmekteyiz. Melikşah döneminde imparatorluğun birçok beldelerinde sultana ait av sahaları (avlaklar) vardı³⁵. İran edebiyatından ilham alan sahnelerde, kahramanların avlandığını görürüz. Örneğin Berlin Pergamon Müzesi'nde bulunan, Rey'de üretilmiş 13. yüzyıl minai tabakta, Bahramgur ile gözdesi Azade'yi koşan deve üzerinde avlanırken görüyoruz³⁶ (Foto. 11). Bahramgur okunu atarken ve av hayvanını avlarken canlandırılmıştır. Usta atıcılığını arka ayağıyla kulağını kaşıyan hayvanın, ayağını okla kulağına raptetmesiyle gösterir. Devenin arkasında oturan Azade, sevgilisine lir çalmaktadır. Bahramgur'un başında börk ve uzun kıvrıcık saçlar, Azade'nin beline kadar uzanan örgüleri, başında bant ve diadem vardır. Her ikisinin de kaftanı çintemanilidir.

Kadın figürü, Büyük Selçuklu şiirlerinde özlenen, sonsuz aşk duyulan sevgili olarak da sık işlenir. Divan-ı Lügati Türk'te, sevgi ve güzellik konularının işlendiği 22 şiir vardır. Bu şiirler, ayrılıktan ve sevgilinin çektiği sıkıntıdan bahseder³⁷. Freer Gallery of Art'da sergilenen, Arapça kitabesine göre, 1210 (607) yılında, Sayyid Shams al-Din al Hasani tarafından Keşan'da yapılmış, lüster tekniğindeki tabakta bir aşk sahnesi canlandırılmıştır³⁸ (Foto. 12a-b). Çeşitli Sanat Tarihçileri tarafından tanıtılan bu eserde, İran edebiyatından, Hüsrev ile Şirin'i aşkı anlatılmış olabilir. Hüsrev kendinden geçmiş vaziyette, gölde balıkların arasında çıplak olarak yıkanan, başı hâleli, kolları inci

³⁴ Z. Kitapçı, **Abbasi Hilafetinde Türk Hatunları, Selçuklu Sultanları**, Konya 1994, s.125; S. Can, a.g.e., s.53.

³⁵ G. Öney, "İran Selçukluları ile Mukayeseli Olarak Anadolu Selçuklu Atlı Av Sahneleri", **Anadolu (Anatolica)** XI, 1967, Ankara, 1969, s.121-159; F. Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri- Boy Teşkilatı, Destanları**, Ankara 1967; O. Turan, **Selçuklular...**, s. 27-32, 161, 162; O. Turan, **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar...**s.29.

³⁶ **Museum of Islamic Art, State Museums of Berlin Prussian Cultural Property**, Museum für Islamische Kunts, Germany 2003, p. 55.

³⁷ M. A. Köymen, **Alp Arslan...**, s.389-390; S. Can, a.g.e., s.210.

³⁸ E. Atıl, a.g.e., s.69 Foto. 28; G. Öney, "Selçuklu Seramik Sanatında Çıplak Sevgili", **P Dergisi**, Sanat Kültür Antika, S. 18, Yaz 2000, İstanbul, s.72-73.

Gönül Öney

bilezikli, göğüsleri ve göbeği açık Şirin'i seyretmektedir. Atın, Orta Asya etkisini yansıtan, tılsımlı oldukları kabul edilen benekli gövdesi dikkati çeker. Atın arkasına saklanmış beş erkek figürü izlenir. Her birinin başlık tipi ve kaftan deseni farklıdır. Başlarda hâleler, kollarda tirazlar, figürlerin saraylı olduklarına işaret eder. Burada kadın, özlenen, erişilmez, kapalı gözlerle hayal edilen sevgilidir.

Büyük Selçuklu seramiklerinde, tarihten yansımalarla izlediğimiz kadınlar, bir anlatım kompozisyonu içinde canlandırılmıştır. Çeşitli örneklerini Beyşehir Kubadabad Sarayı, lüster ve sıraltı tekniğinde işlenmiş çinilerde gördüğümüz kadınlar, her çinide tek olarak yer alır. Etraflarına yerleştirilen çinilerle, ait oldukları konular belirlenir. Yüz tipleri, başlarında hâleleri, başlıkları, çekik sürmeli gözleri, benleri, kolye ve küpeleri, zarif elleri, tirazlı ve desenli kaftanları, kruvaze yakaları, bağdaş kurarak oturuşları ile İran örneklerine benzerler (Foto. 13a-b,14a-b, 15).

Prof. Dr. K. Otto-Dorn'un yaptığı, benimde katıldığım Kubadabad kazısından çıkan çinide, başında meyve sepeti taşıyan kadının yüzünü, Selçuklu geleneğine aykırı olarak, gözlerinin altından peçe ile örttüğünü görürüz. Bu kadının bir Arap köle olduğunu sanıyoruz (Foto. 16). İbni Batuta 14. yüzyılda Türk kadınının misafir ağırladığını, çarşı pazarda serbestçe gezdiğini yazar³⁹. Rüçhan Arık'ın kazısında, çini deposunda ortaya çıkan çeşitli başı yaşmaklı kadın figürlerinde baş örtüsü yüzü kapatmaz⁴⁰ (Foto. 17, 18, 19). Anadolu'da bu yaşmaklı örneklerin daha çok dini törenler ve tarikatlarla ilgili olduğunu zannediyoruz. Anadolu'da İslami değerlerle ilgili Türk gelenek ve görenekleri Moğol akınları ile Anadolu'ya göç eden Türkmen ve tarikat önderlerinin etkisiyle daha fazla kaynaşmıştır. Türk kadınları, eski inançlarına ters düşmeyen bazı meshep ve tasavvufi mezheplere yakınlık duymuştur. Anadolu'da Yesevilik, Ahilik, Bektaşilik, Mevlevilik muteber sayılmıştır. Çeşitli araştırmacılar, Türkiye Selçuklularında kadın giyim eşyaları arasında, çarşaf ve başörtüsü de bulunduğunu yazar. Örneğin, Konya'da, Selçuklu nakkaşı Abdülmü'min el Hoyî tarafından yapıldığı kabul edilen Varka ve Gülşah figürlerinde, Varka'nın cenazesine ilgili tasvirlerde, Gülşah'ın ve diğer kadınların başını örttüğü görülür⁴¹.

Mevlevilikte kadın, toplumun bir unsuru kabul edildiğinden Mevlana'nın kadın müritleri de vardı. Sultan II. Keyhüsrev'in eşi Gömeç Hatun, Mevlana'nın müridi idi⁴². Bu kadınlar, erkeklerle birlikte sema ayinlerine katılmıştır. Ancak, 14. yüzyıldan sonra Mevlevi kadınlar, ayinleri kafes arkasından seyretmeye başlamıştır⁴³.

³⁹ S. Can, a.g.e., s.150.

⁴⁰ R. Arık-O. Arık, Anadolu Toprağının..., s. 379 Resim 405.

⁴¹ N. Atasoy, a.g.e., s.138; S. Can, a.g.e., s.173; M. K. Özergin, "Selçuklu Sanatçısı Nakkaş Abdülmü'min el Hoyî Hakkında", *Bellekten*, XXXIV, 1970, s.219-230.

⁴² A. Gölpınarlı, *Mevlana'dan Sonra Mevlevilik*, İstanbul, 1953, s.278; A. Gölpınarlı, *Mektuplar*, İstanbul, 1963; S. Can, a.g.e., s.235-237.

⁴³ S. Can, a.g.e., s.222-223; A. Gölpınarlı, *Mevlevilik...*, s.278-281.

Tarihten Yansımalarla Büyük Selçuklu Seramiklerinde Kadın

Buna mukabil, Anadolu'da bir tarikat gibi faaliyet gösteren Bacıyan-ı Rum mensupları dini ve sosyal eğitim vermiş, tasavvufi faaliyetlerde bulunmuş, açtıkları zaviyelerde din ve adamları ve âlimlerin ders vereceği, fakirlerin kalacağı yerler sağlamıştır⁴⁴.

Prof. Dr. Rüşhan Arık'ın Kubadabad çini deposunda bulduğu en çarpıcı örnek, şüphesiz sultanın yatak odasına yerleştirilmek için tasarlanan, desenli yorgan altında başları görünen sakallı bir adam ile bir hatundur. Tepede sallanan lamba ile aydınlatılan, devri için müstehcen olan bu aşk sahnesi ile kadın konumuza noktayı koymaktayız⁴⁵ (Foto. 21). Acaba burada canlandırılan Alaaddin Keykubad ile sevgili karısı Mah-Peri Hatun ya da bir gözdesi midir? Tabii ki bunun sonucu olarak bir aşk meyvesi olan ve beşikteki çocuğunu emziren kadın da unutulmamalıdır. Eski Martin Koleksiyonunda yer alan, minai tekniğiyle işlenmiş çinide, desenli kaftanı, inci kolyesi ve tirazıyla son derece şık olan hatun, çıplak olarak resmedilen göğsüyle çocuğunu emzirmektedir⁴⁶ (Foto. 22).

⁴⁴ S. Can, a.g.e., s.231; A. Gölpınarlı, Mektuplar..., s.253.

⁴⁵ R. Arık-O. Arık, Anadolu Toprağının..., s.382, Resim 406.

⁴⁶ R. Arık-O. Arık, Anadolu Toprağının..., s.231-232, Resim 168.

Gönül Öney

Foto. 1a-b- Hırbet-el Mefcir Sarayı'na ait alçıdan kadın heykelleri (Kudüs Rockfeller Müzesi) (Foto. G. Öney)

Foto. 2- Samarra Cevsak-ül Hakani Sarayı'nın duvarlarını süsleyen fresk.

Tarihten Yansımalarla Büyük Selçuklu Seramiklerinde Kadın

Foto. 3a-b- İran'ın Keşan kentinde yapılmış, Büyük Selçuklu dönemi, sıraltı teknikli kaplar (Washington D. C. Freer Gallery of Art)

Foto. 4a-b- İran Büyük Selçuklu dönemi, lüster teknikli sürahi (Washington D. C. Freer Gallery of Art)

Gönül Öney

Foto. 5- İran'ın Keşan kentinde üretilmiş, Büyük Selçuklu dönemi, lüster teknikli tabak (Oxford Ashmolean Müzesi)

Foto 6a-b- İran'ın Keşan kentinde üretilmiş, Büyük Selçuklu dönemi, minai teknikli kap (Washington D. C. Freer Gallery of Art)

Foto 7- İran'ın Keşan kentinde üretilmiş, Büyük Selçuklu dönemi, minai teknikli kâp (Washington D. C. Freer Gallery of Art)

Foto 8- İran'ın Rey kentinde üretilmiş, Büyük Selçuklu dönemi, minai teknikli kâp (Washington D. C. Freer Gallery of Art)

Gönül Öney

Foto 9- İran, Büyük Selçuklu dönemi, minai teknikli hokka (Washington D. C. Freer Gallery of Art)

Foto 10a-b- İran, Büyük Selçuklu dönemi, minai teknikli tabak (Washington D. C. Freer Gallery of Art)

Tarihten Yansımalarla Büyük Selçuklu Seramiklerinde Kadın

Foto 11- İran'ın Rey kentinde üretilmiş, Büyük Selçuklu dönemi, minai teknikli tabak (Berlin Pergamon Müzesi)

Foto 12a-b- İran'ın Keşan kentinde üretilmiş, Büyük Selçuklu dönemi, lüster teknikli tabak (Washington D. C. Freer Gallery of Art)

Gönül Öney

Foto. 13a-b- Beyşehir Kubadabad Sarayı çinileri (Foto. G. Öney)

Foto. 14a-b- Beyşehir Kubadabad Sarayı çinileri (Foto. G. Öney)

Foto. 15- Beyşehir Kubadabad Sarayı'ndan çini pano (Foto. R. Arık).

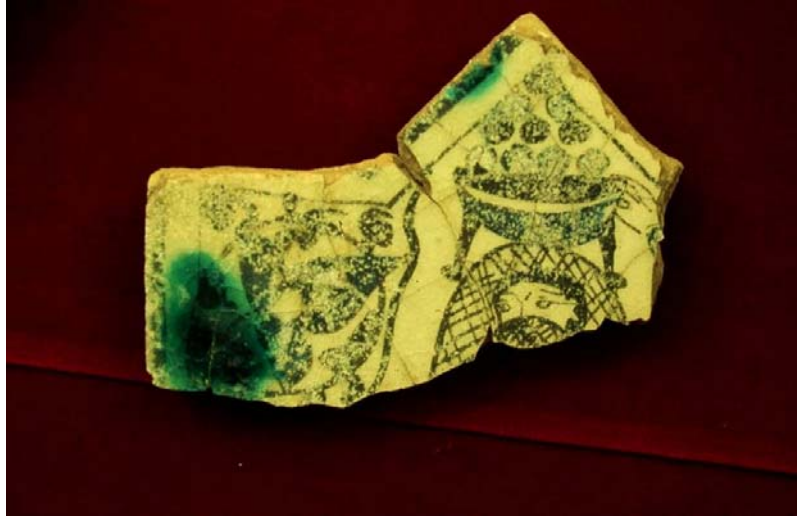

Foto. 16- Beyşehir Kubadabad Sarayı'ndan çini pano (Foto. G. Öney)

Gönül Öney

Foto. 17- Beyşehir Kubadabad Sarayı'ndan çini pano (Foto. R. Arık).

Foto. 18-20- Beyşehir Kubadabad Sarayı'ndan çiniler (Foto. R. Arık)

Tarihten Yansımalarla Büyük Selçuklu Seramiklerinde Kadın

Foto.21- Beyşehir Kubadabad Sarayı Çinisi (Foto. Rüşhan Arık)

Foto.22- Minai Teknikli Çini (Eski Martin Koleksiyonu/ Rüşhan Arık'tan)

